

УДК 332.3

Б. М. Берташ,

старший викладач, Рівненський державний гуманітарний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕЗВОЛОЖЕНИХ ТА ОСУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ

B. Bertash,

Senior Lecturer, Rivne State Humanitarian University

ECOLOGICAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE USE OF WATERLOGGED AND DRAINED LANDS

Розглянуто теоретико-методологічні засади відбору перезволожених та осушених, але невикористовуваних земель чи таких, використання яких недостатньо ефективно, на основі їх порівняльної еколого-економічної оцінки.

Theoretical and methodological basis screening waterlogged and drained, but unused land or those whose use is not effective, based on their comparative ecological and economic rating.

Ключові слова: еколого-економічна оцінка, осушені землі, перезволожені землі, природокористування, ресурсно-функціональний потенціал, сільськогосподарське виробництво.

Key words: ecological and economic rating, drained lands, waterlogged lands, natural resources, resource-functional potential, agricultural production.

ВСТУП

Вирішення проблеми економічної оцінки осушених земель необхідне для наукових досліджень, проектних розробок та управлінських рішень (від поточних до прогнозних), спрямованих на досягнення їх раціонального використання в складі територіальних систем природокористування. Попереднє і найбільш загальне уявлення про значущість зазначеної мети дає широке поширення осушення по території багатьох областей України, значні в цілому площі осушених земель, а також їх відмінності та ресурсно-функціональний потенціал. Однак різноманітність осушених земель (від сільськогосподарських осушувальних систем до об'єктів торфодобування) зумовлює труднощі їх загальної оцінки і порівняння.

Розробці еколого-економічної оцінки окремих ресурсів і функцій перезволожених та осушених земель присвячена низка робіт [1, 3, 4, 5, 7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що еколого-економічній оцінці перезволожених і осушених земель приділяли увагу І.Я. Антоненко, С.Н. Бобылев, Т.А. Велесик, О.М. Гарнага, Н.Е. Ковшун, А.Ф. Кожушко, А.Г. Мартин, В.П. Мартянов, В.І. Павлов, А.Я. Новаковський, М.М. Федоров, М.А. Хвесик та ін. Однак методика еколого-економічної оцінки як заболочених, так і осушених земель у цілому за різними фізико-географічними зонами розроблена недостатньо.

МЕТА СТАТТІ

Тому мета статті — обґрунтування цілісної системи оцінки перезволожених та осушених територій.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінкою по одному окремому показнику об'єкт осушення характеризується однобічно, тільки цілісна система оцінки осушеної території, що базується на врахуванні всіх можливих показників, дає узагальнену оцінку різноманітності її функцій.

Тому узагальненою оцінкою може наблизитися до вартісних. Найближче до неї — оцінка використання осушених земель на еколого-економічних засадах. Але й при цьому не враховуються всі особливості осушених земель, що роблять їх унікальними, наприклад, у випадках знаходження в безпосередній близькості до особливо охоронних територій, в тому числі природно-заповідних, тобто у випадку їх впливу на такі території, якого теоретично не повинно бути [8].

Через те, що критерій економічної оцінки природних ресурсів — ефективність їх використання, а присвоєння унікальним природним ділянкам земної поверхні статусу особливо охоронних здійснюється не за їх економічною оцінкою в силу відсутності альтернативи їм як унікальним природним об'єктам, роблячи абсолютно необхідним їх збереження та усуваючи тим самим методичну основу їх економічної оцінки як природного ресурсу. Саме це і має враховуватися при подальшому використанні осушених земель, що впливають на прилеглі

території, які відносяться до природно-заповідних. У даному випадку необхідно застосувати еколого-економічну оцінку використання таких осушених земель, при якій має враховуватися не тільки ефективність їх використання як ресурсу, а і їх вплив на прилеглі території, який вимірюється в натуральних показниках (зниженні рівня ґрунтових вод, зміні різноманітності та структури флори і фауни і т. д.), що має мінімізуватися аж до повної відсутності.

Така оцінка осушених земель необхідна і повинна стати обов'язковою практикою.

Відсутність за часів планової економіки економічної оцінки об'єктів природного походження в непорушеному стані мотивувалося тим, що вони є результатом природної еволюції, а не продуктом суспільної праці, тому не представляли вартості як еквівалент цієї праці. Разом з тим ще тоді висловлювалися сумніви в обґрунтованості безкоштовного використання природних ресурсів.

За ознакою можливості економічної оцінки об'єкти осушення повинні розглядатися в аспекті не тільки свого генезису, а й трудової діяльності, обумовленої їх техногенним порушенням і перетворенням, а також його екологічними наслідками, тобто в якості об'єктів природокористування. Під цим кутом зору конкретні форми природокористування на осушених землях можуть бути представлені двома узагальненими напрямками: по-перше, використанням осушених земель для сільськогосподарського виробництва і, по-друге, використанням осушених земель як природних факторів життєдіяльності через те, що велика частина осушених земель вже значний час не використовується в сільськогосподарському чи іншому виробництві, а на частині навіть відбувається відновлення природної рослинності, тобто ренатуралізація. Такі фактори проявляються як екологічні функції зазначених територій.

Використання осушених земель у сільськогосподарському виробництві вимагає трудових і пов'язаних із ними витрат з метою отримання обумовленого ними ефекту за прийнятний розрахунковий період. Величина цього ефекту (дисконтований чистий дохід) і буде результатом їх економічної оцінки. На відміну від цього, невикористання осушених земель у сільськогосподарському виробництві являє собою природний процес, що протікає безпосередньо без витрат і без обумовленої ними ефективності.

Вплив осушених земель, не обмежуючись скороченням потенціалу осушених перезволожених площ, поширюється на прилеглі території, і місцевим природним умовам природокористування нерідко наноситься збиток. Не

виключається і зворотна ситуація, наприклад, коли осушення перезволожених земель на певних територіях сприяє поліпшенню місцевих природних умов природокористування. Внаслідок цього в даному випадку, на противагу попередньому, осушення стає фактором не зниження, а зростання ефективності природокористування. Таким чином, економічний вираз цінності екологічних функцій перезволожених земель проявляється в зниженні чи зростанні ефективності природокористування.

Одним із поширених методів економічної оцінки природних об'єктів є метод, що базується на альтернативній основі.

Вихідним моментом у цьому методі є наявність техногенних об'єктів, діяльність яких, при всіх її особливостях, за своїми цілями і результатами — подібна з природним виконанням тих чи інших екологічних функцій осушених земель до осушення чи після припинення використання. Це дозволяє розглядати процеси на таких об'єктах (наприклад, штучних водосховищах, станціях з очищення води з поверхневих джерел), як техногенні аналоги відповідних природних процесів (наприклад, водорегулюючий, водоочисний), а економічну оцінку останніх виконувати на альтернативній основі техніко-економічних показників роботи їх техногенних аналогів. Зцією метою необхідно розраховувати чистий дисконтований дохід на одиницю продуктивності прийнятих техногенних аналогів за розрахунковий період.

Через те, що головна ціль еколого-економічної оцінки як заболочених, так і осушених земель — повнота обліку їх ресурсно-функціонального потенціалу, то результат такої, методично правильно виконаної оцінки перезволожених чи осушених земель повинен дорівнювати ефекту об'єктивно можливого використання їх ресурсно-функціонального потенціалу за весь період оцінки. Тобто на економічну оцінку перезволожених і осушених земель у цілому повністю поширюється принциповий підхід до оцінки її складових: всіх видів ресурсів і функцій цих земель. Відхилення від нього ведуть до неадекватного відображення їх дійсної економічної цінності. Так, ця цінність може залишатися вимушено заниженою до тих пір, поки не буде продовжена і доведена до необхідної повноти охоплення ресурсів і функцій. Разом з тим слід мати на увазі, що в межах кожного з двох розглядуваних станів земель — природного, перезволоженого і порушеного осушеного — використовувані ресурсні функції не повністю сумісні між собою і з екологічними функціями. Так, використання ресурсної функції перезволожених земель неможливе при

збереженні їх природного стану тому, що сільськогосподарське виробництво по суті є його порушенням. Але це порушення в свою чергу навпаки робить її можливою, але має наслідком порушення або повне виключення, наприклад, екологічних функцій. Саме очевидне — неможливість при використанні осушених земель в сільськогосподарському виробництві їх одночасного використання в інших цілях. Зміна регенерації атмосферного кисню і депонування вуглецю, водорегулюючих параметрів і водоочисних функцій та ін.

Вплив осушення на економічну оцінку перезволожених земель залежить від його проявів протягом періоду оцінки. Тому було б необгрунтованим зводити процес їх економічної оцінки тільки до підсумовування таких оцінок за усіма їх функціями. Прояви неповної сумісності функцій перезволожених земель призводять до відмінностей річних показників їх економічної оцінки, що вимагає поширити облік чинника часу на оцінку перезволожених і осушених земель в цілому. Прийнятий для економічної оцінки перезволожених і осушених земель за розрахунковий період чистий дисконтований дохід визначається підсумовуванням своїх дисконтованих щорічних значень, кожне з яких відноситься до певного їх стану і дорівнює сумі річних оцінок за всіма сумісними функціями перезволожених і осушених земель.

Поряд з обгрунтуванням повноти складу ресурсно-функціонального потенціалу перезволожених і осушених земель, іншим важливим чинником їх економічної оцінки є порівняльність її показників — за економічними критеріями, по відповідності цін, тарифів, ставок зарплати в розрахунковому періоді та району оцінки. Неспівмірність вихідних показників веде до спотворень результатів економічної оцінки функцій перезволожених і осушених земель в цілому і результатів їх еколого-економічного порівняння.

Оскільки концепція еколого-економічної оцінки перезволожених та осушених земель ще недостатньо розроблена, і досвід її практичного застосування поки що відсутній, методичні аспекти майбутньої практики еколого-економічної оцінки перезволожених і осушених земель можуть бути розглянуті в порядку попередніх міркувань.

Об'єктами застосування еколого-економічної оцінки мають бути перезволожені землі, які пропонуються до осушення, та осушені землі, доцільність сільськогосподарського чи іншого використання яких під сумнівом внаслідок низької ефективності, необхідності великих затрат на відновлення чи зміни умов використання через інші причини, в тому числі обмеження, що накладаються внаслідок створен-

ня на прилеглих територіях особливо охоронених територій, еколого-економічна оцінка яких необхідна для економічних умов природокористування [2, с. 12—17]. Всі ці причини за метою можна віднести або до досліджень та розробок з метою вивчення та використання перезволожених земель, або вони викликані платністю природокористування. За охопленням перезволожених та осушених земель еколого-економічною оцінкою її необхідно розглядати в об'єктному та регіональному аспектах.

Наприклад, порівняльна еколого-економічна оцінка варіантів використання окремих перезволожених чи осушених земель, зокрема збереження перезволожених земель у не порушеному стані, їх заповідання, осушення з метою залучення в сільськогосподарське виробництво або для промислового видобування торфу з подальшою рекультивацією відпрацьованих площ. Відповідно в першому і другому випадках передбачається еколого-економічна оцінка перезволожених земель у природному стані, а в інших — земель, стан яких змінюється в межах розрахункового періоду. В останньому випадку показники економічної оцінки можуть бути прийняті за існуючими в даній зоні проектами освоєння перезволожених земель.

При збереженні перезволожених земель у природному стані критерієм максимальної ефективності, що регламентує їх участь в раціональному природокористуванні, є необхідна їх загальна площа, що повинна бути в природному стані для забезпечення екологічних умов місцевості.

Підтримка екологічних умов на мінімально необхідному рівні для стійкого розвитку території є пріоритетною метою [6, с. 74—83]. При цьому необхідно враховувати резервування унікальних перезволожених земель для майбутнього заповідання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відбір перезволожених та осушених, але невикористовуваних земель чи таких, використання яких недостатньо ефективно, для забезпечення необхідної в даній місцевості площі подібних екосистем можна здійснювати за показником порівняльної еколого-економічної оцінки кожної перезволоженої чи осушеної площі, що визначається як відношення ефективності її використання у природному чи невикористовуваному в подальшому стані до ефективності її використання в умовах переважаючого в даній місцевості виду їх використання, наприклад, як осушувальних сільськогосподарських систем.

За даним відношенням можна було би визначити необхідні для збереження перезволожений землі, з осушених ті, що підлягали би ренатуралізації чи підвищення ефективності їх використання. Навіть відбирати перспективні для заповідання масиви. Зростання показника відповідає збільшенню ефективності збереження площі в природному стані за такими характеристиками, як депонування атмосферного вуглецю в торф'яні поклади, водоочисними та водорегулюючими функціями, функцією підтримання біорізноманіття тощо.

Аналогічно і відбір перезволожених та осушених боліт для використання в сільськогосподарському виробництві чи як інший виробничий ресурс за показником порівняльної еколого-економічної оцінки буде ефективним. Таким чином, можна досягти оптимального розподілу перезволожених та осушених земель за основними напрямками природокористування.

Еколого-економічна оцінка перезволожених чи осушених земель має враховуватися при обґрунтуванні розмірів плати за користування ними. При цьому необхідно також враховувати соціальні фактори, оскільки розміри зазначеної плати зачіпають інтереси прямих і непрямих споживачів ресурсів цих земель. Тільки при комплексному врахуванні всіх факторів можна обґрунтовано виділити роль кожного з них у вирішенні завдань платності природокористування.

Література:

1. Антоненко І.Я. Еколого-економічна оцінка ефективності використання і охорони лісових ресурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.08.01 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / І.Я. Антоненко. — К., 2001. — 28 с.

2. Берташ Б.М. Про деякі аспекти управління рекреаційними ресурсами півдня Рівненщини / Б.М. Берташ // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Економіка та менеджмент: Збірник наукових праць / редкол.: Є. Крикавський, Т. Микитин, В. Вербець. — Рівне: РДГУ, 2006. — № 1. — С. 12—17.

3. Бобылев С.Н. Экономические основы сохранения водно-болотных угодий / С.Н. Бобылев, В.Н. Сидоренко Н.В. Лужецкая. — М.: Wetlands International, 2001. — 56 с.

4. Велесик Т.А. Формування ринку осушених земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / Т.А. Велесик. — Рівне, 2012. — 32 с.

5. Гарнага О.М. Еколого-економічна оцінка становлення та розвитку ринку сільськогосподарських земель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / О.М. Гарнага. — Рівне, 2007. — 36 с.

6. Дорогунцов С. Сталий розвиток в управлінні еколого-економічними системами / С. Дорогунцов, А. Федорищева, О. Ральчук // Економіка України. — 2001. — № 1. — С. 74—83.

7. Ковшун Н.Е. Оцінка ефективності осушувальних меліорацій на базі еколого-економічного підходу / Н.Е. Ковшун // Економіка природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. праць РВПС України НАН України. — К.: РВПС України НАН України, 2000. — С. 97—102.

References:

1. Antonenko, I.Ya. "Ecological and economic evaluation of efficiency and protection of forest resources", Ph.D. Thesis, Economics of Natural Resources and Environment, Kyiv, Ukraine.

2. Bertash, B.M. (2006), "Some aspects of managing recreation resources south of Rivne", *Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Ekonomika ta menedzhment [Scientific Notes Rivne State Humanitarian University. Economics and Management]*, Rivne State Humanitarian University, Rivne, Ukraine, pp. 12—17.

3. Bobilev, S.N. Sidorenko, V.N. Luzhetskaya N.V. (2001), "Economic basis for the conservation of wetlands", *Wetlands International*, pp. 56.

4. Velesyk, T.A. (2012), "Formation market reclaimed agricultural land", Ph.D. Thesis, Economics of Natural Resources and Environment, Rivne, Ukraine.

5. Garnaga, A.M. (2007), "Ecological and economic evaluation of the formation and development of the agricultural land", Ph.D. Thesis, Economics of Natural Resources and Environment, Rivne, Ukraine.

6. Dorohuntsov, S. Fedorysheva, A. Ralchuk, A. (2001), "Sustainable development in the management of ecological-economic systems", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 74—83.

7. Kovshun, N.E. (2000), "Evaluating the effectiveness of drainage reclamation based on ecological and economic approach", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia [Environmental Economics and the Environment]*, Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy NAN Ukrainy [Council of Productive Forces of Ukraine], Council of Productive Forces of Ukraine, Kyiv, Ukraine, pp. 97—102.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2014 р.